

A BOZDA BETEGSÉGNÉV EREDETE

MOKÁNY SÁNDOR

„Lábait rongyolta *bozda* betegsége” – olvassuk K ó n y i J á n o s n a k a *Magyar Hadi Román avagy gr. Zrínyi Miklós vitéz dolgai* (Pest 1779, 168) művében. A *bozdá*-t A Magyar Nyelvtörténeti Szótár így értelmezi: 'ulkus; geschwür' (I: 302), vagyis 'kelevény, fekély'. E szó pontos jelentését az alább következő nyelvjárási adatok tárják fel: Veszprém m. Borszörcsök: „*Bodzának* nevezik a láb azon betegségét, mikor az bokán felül megdagad és kifakad. Így szokták mondani: *bozdás* lába van; de így is: *bozzás, bodzás*” | Zala m.: „*Bozda*: »Ugy *el bodzásodott* a lába, hogy ki is sebesült, nem bír menni.« A lábak megdagadnak, kievesednek s egész kékes-vörös foltos lesz, mint a bodzafa levelei vagy bogyoínak az erei, ágai. A nép tán innét mondja: *elbodzásodott* v. *bozdásodott*.” | „Rábaközben szokás kukoricafosztáskor, hogy a legények egyik vagy mindkét gatyaszárukat kitömik fosztással, úgy járnak sántikálva s azt mondják: *megbodzásult* a lábom” | „*Bodza*; Podegra-féle betegség, mely leginkább a lábakon fordul elő. Innen az ily bajban szenvedő nehéz járású embert *bodzás* lábúnak mondják” | Tolna m. Dombóvár: „*Bozdás*, helyesebben *bodzás* lábú, akinek a lábikráin az erek kidagadnak s helyelközzel megkékülnek: (Nyr. XVIII. 140). Az új Magyar Tájszótárból a következő példákat idézhetem: *bodzás* (Lovászipatona, Sümeg, Bogya, Vác); *borzás* (Kemenesalja, Sümeg; Tolna m. Sárköz); *bozzás* (Kemenesalja, Sümeg): 'dagadt, visszeres, esetleg sebes <láb>'; Csallóköz: "Oan *bodzás* a lábom, alig tudok járni"; *borzás* (Szil): 'tömzsi, vastag <láb>' *bozdás* a.). A MNyA. is közöl a Vas megyei Viszákraól egy *bozzás*? 'inpókos' adatot, de a következő megjegyzést fűzi a jelentéséhez: „Van *bozzás* adat is, ennek a »himpókos«-hoz való viszonyát azonban nem sikerült tisztázni” (328: *pókos*).

Lássuk a megfajtési kísérleteket! – CzF. a *bodza* növénynévvel hozza származásbeli kapcsolatba; vö.: „BODZÁS (1), (bod-za-as) mn. tt. *bodzás*-t vagy -at, tb. -ak. 1) Bodzanemű növényvel benőtt. *Bodzás föld. Bodzás gyöpi*. 2) Mondják fájós lábakról, melyek köszvényben szenvedvén, kisebesednek, kifakadnak. Valószínűen átvitt értelmű kifejezés, menyinyiben az ily kóros lábszárakon támadt kékes feketés csomók, a bodza bogyoíhoz hasonlók. Ily átvitt értelmű szó a *szederj* szűnétől nevezett *szederjes*. Más értelmezés szerint onnan vette volna nevét, mert a köszvényes lábakat bodzalevelekkel is szokták gyógyítani.”

SZARVAS GÁBORNak viszont az a véleménye, hogy a *bozda* ~ *bodza* ~ *bozza* „eredetileg annyit tesz mint: d a g a n a t”, és az olasz *bozza* 'Beule; daganat' átvétele, vagyis: „A magyar szó láthatólag az olasz *bozza*-n alapszik, s három

változata közül legeredetibb a *bozza*, a melyből előbb *bozda*, aztán *bodza* lett. *Bodzás* lábú e szerint annyi mint: d a g a d t lábú. A *bodzá*-val kapcsolat népetimológia” (Nyr. XVII, 167). – Az EtSz. mind a CzF., mind a Szarvas Gábor magyarázatát nem tartja kielégítőnek (2. *bodza* a.). A TESz. is úgy véli, hogy a R. és N. *bozda* ’visszércsomó’, valamint a *bodza* növénynév esetleges összetartozását meg kell vizsgálni (*bodza* a.).

Miután megkísérelték szavunkat – véleményem szerint is sikertelenül – a szlávból, valamint az olaszból eredeztetni, én a magyarhoz fordulok: ott vélem a származását megtalálni; megmagyarázni.

A TESz. szerint a Kónyi János fönt idéztem mondatában a *rongyol*-nak ’rongál, roncsol; tönkretesz’ a jelentése (*rongyos* a.); akinek tehát *bozda betegség* rongálja, roncsolja lábát, azt semmiképpen sem egyszerűen kelevény, fekély teszi, hanem ennél sokkal súlyosabb kór: a l á b s z á r f e k é l y. Ti. határozottan erre a betegségre ismerhetünk például a már bemutatott borszőrcsöki és a rá következő Zala megyei adatokból is az alábbi leírás alapján: „*Lábszárfekély* (ulcus cruris), az alszáron fellépő makacs fekélyesedés, melynek hátterében mindig az alsó végtag gyűjtőereinek tágulása (varicositas cruris) lappang. [...] Az ilyen pangásos alszáron a legcsekélyebb sérülés (karcolás, megütés, felhorzsolás) kapcsán hólyagos kiütés (ekcéma) támad, mely csakhamar egyre mélyülő sebbé lesz. A seb egészen körüljárhatja az alszárat s kicsurgó válladékaival izgatja a környezetet is, melynek hámja megvastagszik, kötőszöve hegesen túlteng (gyermekkláb).” (Révai Nagy Lexikona *Lábszárfekély* a.). – A lábszárfekély jellegzetes tünete tehát az alsó végtag(ok) kitágult gyűjtőereinek k i f a k a d á s a, majd a c s u r g ó és egyre mélyülő seb elfekélyesedése. Az előbuggyanó, kiömlő, kiáradó, csurgó vért, vizet a régiek a *buzdul* ~ *buzdol* ~ *bozdul* ~ *buzog* igével fejezték ki; vö. 1372 u./1448 k. : „Az ver hyrtelen ky bwzduolan meg veresezte az fraternek arczayat” (JókK. 68: NySz. *ki-buzdul* a.); 1529–1531: „Orrabol nagy bewsegel az weer ky bwzogh wala” (ÉrsK. 91: NySz. *ki-buzog* a.); 1608: „Az kő sziklából az víz mint egy patac kibuzdula” (MA: Bibl. V.49: NySz. *ki-buzdul* a.) ; 1641: „Ha a töltést el-szakaszthatytya, nagy sebösséggel *buzdul-ki* a patak” (Tyuk: Józ. 475: NySz. *ki-buzdul* a.). A verejtékről is így mondták 1652-ben: „Az én el lankadot tagimból a halálnak hídég verétiki *ki buzduálnak*” (Bök: Lámp. 210: NySz. uo.). A *buzog*, *buzdul* szócsalád tagja a *buzgó* ’bugyogó’ is; vö. 1673: „A föld alatt levő nedves erekből *ki-buzgó* avagy bugyogó kut-fejek fel-szökdétselnek” (Com: Jan.13: NySz. *buzgó* a.). – A felhozott példák alapján úgy vélem, hogy a R. és N. *bozda* a hangutánzó-hangfestő (finnugor vagy belső keletkezésű) *buzdul* ige régi *bozdul* (vö. 1531: *bozdułasoktwi*: ÉrsK. 288:

TESz. *buzog* a.) változatából alakult -a folyamatos melléknévi igenévképzővel (vö. *hinta, ferde, kerge* stb.). Mind a *bodza*, mind a *bodzás ~ bozzás ~ borzás* alakváltozatokat másodlagos motiváció hozta létre, azaz a nép a *bodza ~ borza ~ bozza* (MTSz. 1. *bozda* a.; ÚMTSz. *bodza* a.) növénynévvel rokonítja – valóban a *buzog* szócsaládjába tartozó – *bozda* (:>*bozdás*) betegség nevét.

ЭТИМОЛОГИЯ НАЗВАНИЯ БОЛЕЗНИ *BOZDA*

ШАНДОР МОКАНЬ

Неизвестное по происхождению старое и диалектное *bozda* 'трофическая язва кожи, бозникающая при барикозом расширении вен нижих конечностей (*ulcus cruris*)' образовано; по мнению автора; от исконного (финно-угорского или собственно-венгерского) глагола *bozdul* 'вырывать (о струе жидкоцти); битюъ (ключём)'. Диалектные видоизменения *bozda*, *bozdás* ~ *bozzás* ~ *borzás* возникли вследствие народной этимологии; ср. лит. и днал. *bodza* ~ днал. *bozza* ~ днал. *borza* ~ днал. *bozda* 'бузина'.